

Zsuzsanna Kondor: Embedded Thinking

MULTIMEDIA AND
THE NEW RATIONALITY

Peter Lang, Frankfurt am Main, 2008.
169 old., € 39

A múlt század hatvanas éveitől kezdve egyre árnyaltabbá vált a gondolatki-fejezési technikák és a gondolkodásmódok összefüggéseit elemző irodalom. Az összefüggések egyikét Hajnal István már a 1920-as és 30-as években megfogalmazta. A betűírást és a később kialakult folyóírást Hajnal nem a gondolkodás külsődleges eszközének tartotta, hanem olyan gondolkodás-és érintkezéstechnikának, amely kiszakította a gondolkodást az élmények és tapasztalatok életközeli közegéből. Hajnal és a – többek között Walter J. Ong és Eric A. Havelock nevével fémjelzett – Torontói Kör képviselői nyomatékosan hangsúlyozzák, hogy az írástechnikánál nem pusztán írásról, hanem írásbeliségről van szó, amely gondolatfejlesztő mentalitásként erősítette az európai gondolkodásmód racionalitását.

A gondolkodásmód és a gondolatki-fejezési technikák összefüggését Kondor Zsuzsanna a címben szereplő beágyazódás fogalmával ragadja meg. Értékítélete világos és egyértelmű: az életközelségtől elszakított írásbeliség gondolkodásmódja, az írásbeliségen alapuló racionalitás torz és egyoldalú. Kondor a gondolkodás észlelésben és cselekvésben testet öltő kontextusát figyelembe vevő racionalitásfogalom kidolgozására törekszik. A racionalitást a „betúnarkóizistól” (vö. Hajnal István: *Technika, művelődés*. História-MTA Történettudományi Intézet, Bp., 1993. 451. old.) szerinte a szélessávú kommunikációt lehetővé tevő multimédia szabadíthatja meg, ha újból a gondolkodás közegévé teszi az élő szót és a vizuális benyomást.

Újból, mivel a kommunikációs technológiák Ong által nyújtott korszakolásából kiindulva Kondor úgy ítéli meg, hogy az írástechnikát még nem,

vagy csak kezdetleges fokon ismerő elsődleges szóbeliség korában a gondolkodás közvetlen közegét a mimikával és a gesztusokkal összeszőződő hangnyelv – az élő szó –, valamint az emberi életvilágot jellemző vizuális benyomások alkották. Az egyiptomi képes írás könnyen felismerhető vizuális jelként biztosította az elvont fogalmak képi kifejezését, s így a vizuális benyomást a gondolkodás közvetett, jel által közvetített közegévé tette. A betűíráson, a folyóíráson, majd a nyomtatáson alapuló írásbeliség viszont a jel és a jelentés egyiptomi egységét megszüntetve, a kép és a beszéd rovására az írott szót, az írott szóban való elvont, absztrakt gondolkodást részesítette előnyben. Ez az egyoldalúság addig tartott, amíg a telefon, a rádió, a televízió, a fényképezés és a napjainkban tért hódító mobilkommunikáció újból a gondolkodás közegévé nem tette az élő szót és a vizuális benyomást. Ong terminológiáját átvéve, korunkat Kondor a másodlagos szóbeliség, illetve a másodlagos írásbeliség korszakaként jeleníti meg, amelyben az írás, a beszéd és a kép a gondolkodás közel egyenrangú meghatározói.

Kondor érvei és elemzései eddig a pontig lényegileg a Torontói Kör eszmévilágán belül maradnak: a gondolkodás és története kizárólag a gondolatki-fejezési technikák tükrében jelenik meg. Azt a mindennapi-ságban gyökerező elképzelést, amely a beszédet pusztán a múlt jelenségek élő szóban előadott kifejezési eszközöként tartotta számon, fokozatosan háttérbe szorította az az elsőként a logosz héralkeitoszi fogalmában megtestesülő filozófiai felfogás, amely a kimondott gondolat szerepét az időtálló, lényegre törő és általános ismeretek kifejezésében látta. Platón dialógusaiban elemzés tárgyává válik a gondolatot artikuláló nyelv: *A szofistában* névszó és ige megkülönböztetéséről és az „első és legkisebb” beszédéről – feltehetően a mondatról, illetve ennek igazságáról és hamisságáról – ír. Arisztotelész analitikusan igyekezett meghatározni a helyes gondolkodást biztosító nyelvhasználat szabályait. A helyes gondolkodás kérdése az újkorban a tökéletes nyelv keresésében és a nyelv téves használatának elemzésé-

ben és bírálatában élt tovább. A XVII. században előtérbe került a nyelv önkényességének már Platón *Kratüloszában* is felmerülő gondolata, s Locke *Értekezés az emberi értelemről* című művében már tétélesen is megfogalmazta, hogy a nyelv pusztán a gondolatok közlésének eszköze.

A nyelvnek Heidegger kései műveiben körvonalazódó fogalmából kiindulva Kondor egyoldalúnak tartja a tökéletes nyelvet kereső, a filozófiai hibák gyökerét a téves nyelvhasználatban felfedezni vélő és a nyelv egyetlen funkcióját a gondolatközlésben látó nyelvszemléletet. Mégpedig azért, mert az megfelelkezik a nyelv valóságfeltáró szerepéről, amit, miként Kondor hangsúlyozza, a logosz ókori fogalma még látni engedett (9. old.). Heidegger értelmezésében a logosz „igaz-léte” nem más, mint „a létezőt – kiemelve elrejtettségéből – el-nem-rejtettségében láttatni”, amit a nyelv (*Sprache*), illetve a nyelv „egzisztenciál-ontológiai fundamentumaként” a beszéd (*Rede*) tesz lehetővé (Martin Heidegger: *Lét és idő*. Gondolat, Bp., 1989. 386. és 306. old.).

Az általánosságokat és hasonlóságokat kiemelő verbális kifejezésmód túlsúlyának másik oldalát Kondor a képies gondolkodásról való megfelelkezőként jellemzi. Megfelelkezés, mert a képies gondolkodás eszméje már Platónnál felbukkant. A *Philéosz* ismert utalása szerint lelkünkben az „írnok” mellett „festő” is ténykedik – ő az írnok által leírt dolgok képeit rajzolja meg bennünk. A képies gondolkodás eszméje a gondolkodást a képzettel – *phantaszma* – párhuzamba állító Arisztotelész-iskola vagy az újkorban például az ideát a mentális képpel azonosító Locke, Hume és Berkeley jóvoltából mindvégig jelen volt ugyan, de a kognitív pszichológia kibontakozásáig kisebbségi felfogás maradt. A képies gondolkodás jelentőségét felismerő XX. századi filozófusok közül Kondor a képet a gondolatki-fejezés és az érvelés legitim eszközének tekintő Wittgensteint emeli ki. „A filozófiai kérdésre: »Összetett-e ennek a fának a látképe, és melyek az alkotórészei?«, a helyes válasz: »Attól függ, mit értesz 'összetett'-en.« (És ez természetesen nem válasz, hanem a kérdés visszautasítá-

sa.)” (Ludwig Wittgenstein: *Filozófiai vizsgálódások*. Atlantisz, Bp., 1992. 47. §, 45. old.) Kondor kommentárja: „a képek közvetlensége feleslegessé teszi a részletes magyarázatokat és a definíciókat.” (91. old.) A gondolkodás csupán addig maradt a verbális kifejezőmód kiszolgáltatottja, s addig kényszerültünk általánosságokban és hasonlóságokban gondolkodni, amíg képtelenek voltunk a részleteket megfelelő pontossággal reprodukálni – s itt Kondor a szót az egyedi tárgyak leírása, meghatározása és osztályozása „szegényes eszközhöz” minősítő Ivins gondolatmentéret támaszkodik (William M. Ivins Jr.: *A nyomtatott kép és a vizuális kommunikáció*. Enciklopédia, Bp., 2001. 60. és 35. old.). Kondor azonban nem játsza ki egymás ellen a szót és a képet: Allan Pavio kettős kódolási elméletének alapeszméjét elfogadva a verbális és a képies kifejezőmódot egymás hasznos kiegészítőinek minősíti (118. old.).

Legalábbis egymás kiegészítőivé kell válniuk, mert miként már a címével is sokat sejtető „*Seinsvergessenheit, Bildvergessenheit*: Images in Changing Media” fejezetben Kondor megállapítja, egyelőre nem csupán az elméleti gondolkodás, hanem a mindennapiság sem tud mit kezdeni a képkommunikációval. Hiába áll rendelkezésünkre a képtovábbítás MMS-technológiája, társainkkal nagyrészt még mindig a jól bevált szöveges SMS-eket küldözve tartunk kapcsolatot. A *Lét és idő* heideggeri horizontja felől a képhasználat terén mutatkozó esetlenségünk Kondor interpretációjában azt jelzi, hogy nem tudjuk rendeltetészerűen használni az egyik legegységesebb, kézhezálló (*Zuhandenes*) eszközünket, a képet. Elfeledtük a képhasználatot – erre utal a *Bildvergessenheit* heideggeri felhangú fogalma. A képlejtés a létlejtésből – *Seinsvergessenheit* – fakad. A jelenvaló lét (*Dasein*) pedig az írásban való gondolkodás nyelvhasználatot torzító hatása miatt nem tárul fel a létmegértésben (*Seinsverständnis*), fűzi tovább gondolatmenetét Kondor. Az írásbeli elme ugyanis a nyelv kézhezállósága (*Zuhandensein*) rovására a nyelv kéznéllevőségére helyezi a hangsúlyt. Mint Heidegger írja: „Hogy a meg-

ismerés mint a kéznéllevőnek a szemlélő meghatározása lehetséges legyen, ahhoz előbb a világgal való ügyködés *deficienciájára* van szükség [...] a mindenfajta tevé-vevéstől és hasznosítástól való tartózkodásban megy végbe a kéznéllevő *felfogása*.” (Heidegger: *i. m.* 167–168. old.)

Kondor ezek után azzal a meglepő kijelentéssel áll elő, hogy a mindennapiságtól távol eső metafizika fogódzót nyújthat a fogyatékos MMS-használat és a képlejtés okainak megítéléséhez. A kép másféle metafizikát eredményez, mint a szó. Míg az ókori Egyiptomban használt képes írás a tárgyakat képszerűen jelölő tudást, s ezen a tudáson alapuló ikonikus metafizikát tesz lehetővé, addig az alfabetikus írásban gondolkodó Nyugat tudása és metafizikája nem utal a kiindulópontjukul szolgáló tárgyra – képlejtő. Mégpedig azért, mert az alfabetikus betű, lévén a szem által befogadott látvány helyett a fül által felfogott hangzást jelölő rendszer eleme, mentes a tárgyi vonatkozásoktól. Kondor szerint a képes írás a görög *alétheia* fogalmának értelmében az ember és a világ viszonyának heideggeri értelemben vett felfedését (*Entdecken*) biztosító technológia. „[M]agukat a dolgokat” jeleníti meg, „azt, ami megmutatkozik, a *létezőt felfedtségének hogyanijában*” (Heidegger: *i. m.* 386. old.). S éppenséggel ez az oka annak, hogy a szavakon kívül képies jelölőrendszert is használó, s ezáltal képekkel és képekben is gondolkodó közösség számára egyre kevésbé okoz gondot az MMS használata – sugallja Kondor.

A képies gondolkodás nem az egyetlen vonatkoztatási pont, ahol Kondor túllép a Torontói Kör nyelvcentrikus eszmevilágán. Felismeri, hogy a mindennapok világától elszakadó írásbeliség nem csupán a beszédet és a képet szorította háttérbe, hanem feledtette a gondolkodás cselekvésbe és észlelésbe ágyazottságát is. Eme feledés azt a megtévesztő látszatot kelti, mintha az elvont gondolkodás a tudás kizárólagos forrása volna, a gondolkodás tisztán és világosan rögzített fogalmakon végzett számítási művelet, a test és az elme pedig két egymástól elkülönülő szubsztancia lenne. A megtévesztő látszatok felszámolásától

Kondor a filozófia radikális fordulatát várja, a metafizika ikonikus fordulatát. A fordulat kezdeményezői közül három filozófust emel ki: a tudást a motoros szokással azonosító Bergson és a nyelvhasználatot a *nyelvjáték*, illetve a *világban-való-lét* („In-der-Welt-sein”) fogalmával az életpraxisba ágyazó Wittgensteint és Heidegger.

A gondolkodás prekonceptuális – az észleléshez és a motoros aktivitáshoz kötődő – beágyazódásának eszméjét Kondor összekapcsolja Merlin Donaldnak a mimetikus kultúráról megfogalmazott kognitív evolúciós hipotézisével, mely a nyelv előtti intelligencia fejlődéstörténeti magyarázatára szolgál. A *Homo erectus* szal megjelenő mimetikus kultúra Donald értelmezése szerint az ember-szabásúak epizodikus kultúrájából fejlődött ki. Míg az epizodikus kultúra egyedei még nem voltak képesek élethelyzeteik szándékos reprezentációjára, addig az *erectus* nál már megjelent az emberi reprezentáció legegyszerűbb szintjének, az események utánzásának vagy újraeljátszásának képessége (Merlin Donald: *Az emberi gondolkodás eredete*. Osiris, Bp., 2001. 27. old.). Az ismeretek közössé válását s ezzel a közösség kialakulását lehetővé tevő, valamint a később megjelenő beszéd terepét előkészítő mimézist Donald szerint a taglejtések, a gesztusok, az arckifejezések és a testtartások prekonceptuális nyelve tette lehetővé.

A gondolkodás prekonceptuális szintjének, valamint a szónyelvhez kapcsolódásának magyarázatában Kondor George Lakoff kognitív metaforaelméletéhez folyamodik. Lakoff szerint a gondolkodás prekonceptuális szintjének kétféle komponense van: egyfelől a látásból és a test mozgásérzeteiből leszűrt, egyszerű térbeli relációk – tartalmazás, irány, orientáció stb. – alapján létrejövő kinezetikus képsémák; másfelől a közvetlenül a motoros aktivitáshoz kötődő, Gestalt-formát öltő alapkategóriák. Ennek értelmében az alapszintű fogalomalkotás olyan, a prekonceptuális képződményeknek szimbolikus struktúrákat megfelelően készülő, amely a képsémák és Gestaltok segítségével közvetlenül vizualizálható jelentésű fogalmakat alkot.

Ami egyúttal azt is jelenti, hogy lévén a képzet a gondolkodás nyersanyaga, a szavakat használó ember gondolkodása eredendően képies. A metafora a képies jelentésű alapfogalmakon való túllépés eszköze: a vizuális jelentésű kategóriák területét elhagyva az ember metaforákban kezd gondolkodni. Metaforikusan fejezzük ki magunkat például, amikor azt mondjuk, hogy kimenekültünk a veszélyből. A kognitív metaforaelmélet értelmében ez a kifejezésmód a „külső” és a „belső” prekonceptuális fogalmainak metaforikus használatán alapul. A „külső” és a „belső” fogalma viszont a tartalmazás azon képsémájából (*container schema*) fakad, amelynek kiindulópontját a testünket hol egyfajta tartályként, hol pedig tartalmazottként – például térben tartalmazottként – megjelenítő, kettős alakzatú testérzetek alkotják (George Lakoff: *Woman, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. The University of Chicago

Press, Chicago–London, 1990. 217–218. old.).

Az „újfajta racionalitás” koncepciójának megítélésében segít, ha összevetjük a könyvben említett filozófusok idevágó elgondolásaival. Bergsonnál a képzet a gondolkodás alapanyagához tartozik: az állandó változásban lévő mentális működés „szavakban kristályosodik ki, a másik végén pedig képekben bomlik ki” (idézi Pléh Csaba: *A lélektan története*. Osiris, Bp., 2000. 315. old.). Ez a bergsoni gondolat harmonizál ugyan a kognitív metaforaelmélet szellemével, van azonban egy alapvető különbség. Lakofftól eltérően ugyanis Bergson a testet nem tartja a mentális világ létrehozójának: „A test [...] sem az észlelésben, sem az emlékezetben, s különösen nem a szellem magasabb műveleteiben, nem járul közvetlenül hozzá a reprezentációhoz.” (Uo. 316. old.) Kondor új funkcióval ruházza fel a képet. Nála nem csupán arról van szó, hogy gondolkodásunk eredendően képies,

hanem arról is, hogy napjaink képeket felértékelő kommunikáció- és médiatechnológiai forradalma nyomán a szó mellett a kép is a kritikai-rationális érvelés alkalmas munkaeszközévé válhat. A képies jelhasználat kirakatpéldánya a már említett egyiptomi képes írásban a formai szempontból a napot felidéző hieroglifa, amely az interpretációs körülményektől függően az élet vagy a halál, a rend vagy a káosz szimbóluma.

A gondolkodás beágyazottságát és képies alapjait hangsúlyozó, valamint a képet a kritikai-rationális gondolkodás eszközévé tevő, „újfajta” racionalitáskoncepció felszámolja a racionalitás nyelvcentrikus megítélésének egyoldalúságát. Ennek létrehozásában segíti a szerzőt az a könyvben részletesen elemzett kommunikációs technológiai perspektíva, amelynek kiindulópontja napjaink képeket felértékelő kommunikáció- és médiatechnológiai forradalma.

DARAB TAMÁS